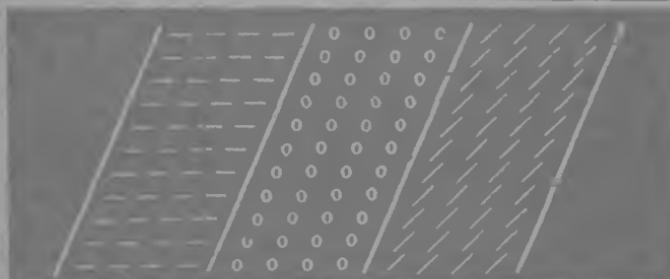

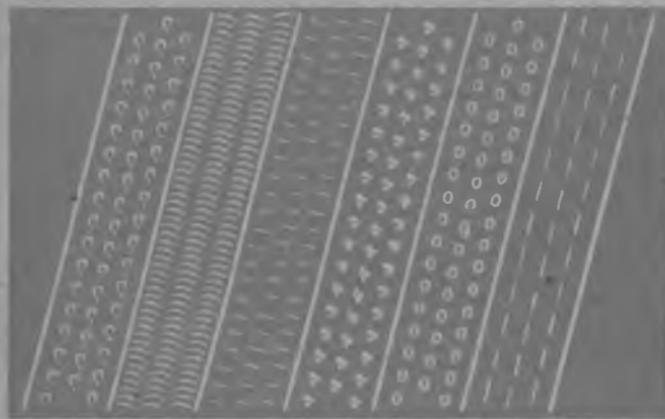

~~Н 89~~
~~820~~
Б Э Л К О В Д.

КУМ ПАСУ ЙОМДАРА, ШУКО ПАСУ ПОЙДАРА

СССР КАЛЫК-ВЛАК РҮДӨ САВЫКТЫШ
М О С К О — 1 9 2 7

18613

~~Нр 8-9~~
~~828~~

Н Марк. А.
2-440

БЭЛКОВ А.

4046
Г. II
1927

КУМ ПАСУ ЙОМДАРА,
ШУКО ПАСУ ПОЙДАРА

Инв. № 1231

СССР КАЛЫК-ВЛАК РҮДӨ САВЫКТЫШ
МОСКО — 1927

КНИЖНАЯ ФАБРИКА
ЦЕНТРАЛЬНОГО
ИЗДАТЕЛЬСТВА
НАРОДОВ СССР
МОСКВА, ШЛЮЗОВАЯ
НАБЕРЕЖНАЯ, 162

ГЛАВЛИТ 77.036
ТИРАЖ 4.000 экз.

Зак. № 1301

Пасуэш шурным алмаштарэн ўды- ман.

Мландэ ўмбалсэ күшкыл-влаклан¹⁾ күшкашыт 10 түрлө кочкыш наста күлэш.

Нинэ кочкыш коклаштэ күмутшым нуно йуж гыч налыт, молыжым—мландэ гыч; шым кочкыш гыч күмутшо кэрэк могай канга мланьштат уло. Чыла кочкыш коклаштэ коч иктыжэ ситышнак ок лий гын, шурно сай күшкын ок кэрт, садлан мланым коклан-коклан эрэ ўйандаш вэрэштэш.

Мландэ ўйандымэ годым 4 түнг кочкышым йэшарааш тёчат; нунын лўмышт тигайэ: азот, фосфор, калий, кальций.

Түрлө күшкыл мландэ гыч түрлө кочкышым налэш. Йужо күшкыл утларакшым фосфорым, калийм налэш (уржа, шүльб), йужылан кальций шукурак да фосфор шагалрак күлэш (пурсалан);

¹⁾ Шудым, пушэнтгым, моло мландэ ўмбалнэ күшто наста-влакым ик мут дэнэ „күшкыл“ манына.

йүжыжо адак вэс түрлө кочкышым шукирак налэш. Күшкүл-влак коклаштэ ойртышыжо мыньяр утларак, тунарат кочкышым мланда гыч түрлын наалыт.

Уржа, шүльб, шыдан, шож—чылан пырчан күшкүл улты, нунын вожышт, олымышт ик гай ма-наш лийэш. Нинэ шурно-влак чыланат мланда гыч ик түрлө кочкыш-влакым наалыт, утларакшэ фосфор дэнэ калий нунылан күлэш.

Уржа дэн кийарым альэ парәнтгым таңастар-маштэ нунын коклаштэ ойртыш ращ койн шога. Садлан нуно мланда гыч түрлө кочкышымат ик тёр огыт нал.

Ындэ мэ тыгэ йодын кэртына: ангаш ий йэда эрэ ик түрлым ўдаш лийэш, укэ?

Ик түрлө шурным почә-почә ўдэн мландыштэ вашкэ эн күлэш кочкыш пыта, садлан шурно томам (начар) шочаш түнгалэш. Коч ик түн кочкыш ок ситэ гынат, шурно сай шочын, күшкүн ок кэрт.

Ик мланда ластыкыштэ нил түн кочкыш—азот, фосфор, калий, кальций—100 крәнга гыч лийшт. Шурным ўдымэкэ, тудо мланда гыч 60 крәнга азотым адак 20 крәнга гыч моло кочкышымат налжэ. Түрэд налмэк, мландыштэ кодэш: 40 крәнга азот, молыжо 80 кр. гыч. Вэс ийэш тидэ шурны-мак ўдэна гын, азотшо 20 кр. огэш ситэ, садлан шурно сайн шочын ок кэрт. Тудын олмэш—60 кр. кальцийм, 20 кр. гыч моло кочкышым налшэ шурным ўдаш гын, тудо мланда ўяңдымэ дэч поснат

мотор шочэш. Кумушо ийлан азотым альэ кальсийм шуко налшэ шурным ёдаш ок лий. Кумушо ийэш 60 крэнга фосфорым альэ калийм налшэ шурным ёдыман.

Мутланымэ почэш з ийштэ рок гыч кочкиш налмым сипр дэн ончыктэна:

	азот	калий	фосфор	кальсий
1 ийштэ . .	60 кр.	20 кр.	20 кр.	20 кр.
2-шо „ . .	20 „	20 „	20 „	60 „
3-шо „ . .	20 „	60 „	20 „	20 „
Кум ийштэ	100 „	100 „	60 „	100 „

З-шо ийлан 60 кр. калий налшым ёдымаштэ, 40 кр. фосфор вэлэ йоршинаак кодэш, моло кочкиш-влак 100 кр. гыч лэктынът.

Тыгэ ик түрлө шурным почэла ёдаш гын, мландэ вэс ийштак каңгэмэш, шурно шочыктымым изэмдэ. З түрлө шурным почэла ёдымаштэ мландэ ўйандымэ дэч поснат огэш каңгэм.

Уржа фосфорым шуко налэш, тудым ий йэда ик вэрэш ёдэн вэс ийштак томам шочаш түгалэш. Пурса фосфорым шагал налэш, кальсийм шагалрак, садлан уржа почэш ёдымаштэ тэрсаньдымэ дэч поснат сай шочэш. Алмаштарэн ёдымаштэ ўйандымэ дэч поснат мландэ шурным шочыктэн кэртэш, — тидым чыла крэсаньланат умлэн шогыман.

Крэсань-влак тидлан тыгэ вашэш каласат: нигээт уржа ўмбалан уржам огэш ёдё, уржа почэш икийяшым ёдат,vara пасу такрэш кодэш.

Түгэ гынат, крэсань сэмүн почэла ёдымб ѹёнан огол, тудо шкэат шурно шагалэмүн толмыжым ужэши.

Крэсанын з пасу дэнэ илымаштыжэ ик ага-шак почэла тыгай шурно ѿдалтэш: пэрвой ий—уржа, вэс ий—икийаш, з-шо ий—такр. Кок ияаш дэн икийаш шурно коктынат пырчан улыт, нуно ѹёршины ик сэмүн гайак мланда гыч кочкышым наалыт: нунылан фосфор дэн калий утларак күлэш. Тыгэ ик ийштэ уржам ѿдэтат, рок гыч утларак фосфор, калий наалытэш; вэс ийштэ икийаш (шүльё, шыдан, шэмшыдан, шож, моло) ѿдымо дэн нинэ настак шупшылтыт; з-шо ийлан ага такрэш кодэшат, тудым ѿяндаш күлэш. Монар вара тидлан тэрс күлэш? Ик дэстиналан тэрс 2.400 — 3.600 пут күлэш, ик йыр важык кумдук мланылан 1 пут альэ $1\frac{1}{2}$ путым кучыман.

Тынар тэрслан монар вольык кучыман — вара шотлэна, кизыт вигак каласэна: крэсанын тынар тэрс укэ, садлан такр пасу нигунамат ситышын огэш ѿяндалт. Уржаланат, шүлъланат ага вий ситышын огэш лий. Тыгэ ий гыч ийш ага кангэмэш, шурнат шочмыжым изэмдаш түгалэш, 30-40 пут лэч коч дэстиналан ок погалт.

Мланын шкэ гыч вийянгмыжэ ок сите, ѿдымб шурно-влаклан утларак түрлө кочкыш күлэш. Садлан шурным крэсаныла ѿдымб ок ѹёрб: эрэ тыгэ штымэ дэнэ рок йалт кангэмэын шуэш.

Чыла пырчан шурно-влак вожым кэлгыш огыт колто, садлан кочкышым ѿмбал рок гыч налэдат.

Мландин вийжэ йўмалнат улат, тудо шурнылан огэш логал. Йўмалнэ улшо кочкышымат пайдалэ штышашлан ўдымö шурно коклашкэ кужо вожан кушкылымат пурташ кўлэш. Тыгай кужо вожан кушкыл—вольыклан пукшишаш шудо-влак лийт. Шурно дэн шудо дэч посна пасуэш вож-саскам ўдаш кўлэш, тудын вожшо шудо вож лэч кўчўкрак, шурно вож лэч кужырак, садлан кочкышым рокын кокла лончыж гыч налэш. Тидэ з тўрлö кушкыл-влак рокын кум лончыж гыч кочкышым налыйт: пырчан шурно—ўмбал рок гыч, вож-саска—йўмалнырак улшом пога, шудо—тулэчат йўмалнырак улшым налэш. Нинэ з тўрлö кушкыл—кум изак-шольяк—иктэ вэсэ почэла ўдалтэш гын вэлэ мландэ утларац пайдам пуэн кэртэш.

Шудо дэнэ вож-саска могай пайдам пуат, тидым ончыклия каласёна.

Пырчан шурно коклашкэ шудым пуртыман.

Вольыклан пукшишаш шудым пасуэш ўдаш кўлэш манат гын, мэмнан крэсань дэч эрэ ик сэмэн ваштарэш колаш лийэш: „шурныланат мландэ шагал, а тый шудым ўдаш манат; ўдэт гын, киндэ шагал лийэш, шужэнат шинчаш түнгат“.

Тыгай мут пэш кугу йонглыш лийэш. Шудым руаш вочкиш пыштэн киндым шташ ок лий, тидэ чын. Киндэ олмэш тудым вольыклан пукшэн шылыш, шёрыш, койаш савураш лийэш, тыгэ ик кумдык мландэ ластыкак пырчан шурно дэч утларак пайдам пуэн кэртэш. Марий обласыштэ шуко вэрэ олык укэ, садлан тыгай вэрлаштэ вольыкым кучыцэт гын, пасуэш шудым ёдьдэ ок лий. Шудын вожшо пэш кужолиймэ дэн эн йўмалнэ кийшэ кочкышат пайдам пуаш түгэлэш; нинэ вож-влак, Шудым сөлэн налмэк, мландэш кодын шүйт, тэрс сэмйнак пургужлийт; вож шүймыжю тэрс кышкымэ дэнэ иктэ лийэш. Адак шудо ёдыман агаштэ осал шүük шудо шоочын ок кэрт.

Чыла йёным ончэтат, шудым вашкэрак ёдаш күлэш улмаш манын каласаш вэрэштэш.

Удымö шудо-влак тыгай улыт: клэвр, тимофэйэвкэ, сэрадэлла, лүтсэрнэ, эспарсэт, суданка, молат.

Клэвр (мүй шудо).

Клэвр түрлö сорт уло: ошо, йошкаргэ, молат. Кизыт йошкар клэвр нэргэн мутланаш түгэлэна.

Марий обласыштат ты годым клэвр, тимофэйэвкэ нёшмым чот налаш түгэлэнынт, йужгунам нёшмö зэмуправлэныштэ, копэрративлаштэ огэшат сите: пайдажым палэнитат, чот ёдаш түгэлэнынт.

Могай пайдам клэвр пуа? Клэвр шудо пэш сай кочкын: 2 пут клэвр 1 пут шүлым олмэштара, адак моторын штэн шуктывмо 1 пут шудо дэнэ ушканым пукшымаштэ тунарак (1 пут) шёрым налат. Клэвр ёдэн крэсань ангаштат 1 дэстиналан 250 пут кукишо шудо лэктэш; ончыкылат ёдэн шогымо годым 300 пут нарэ шочаш түгэлэш, тыгэ ик ийштэ 125 пут шүлым олмэштараин кэртэш. Кок ийштэ ик каны ёдымё дэнэ 500 пут кукишо шудым солэн налат; тидэ шудыжо 250 пут шүлъылан тёр толэш. Кумушо ийштат клэвр иктаж 75 пут нарэ шочэш, тудымат солэн налын, 38 пут шүльё нарэ кургым налаш лийэш. Тугэ гынат 3-шо ийлан шуко вэрэ клэврим огыт кодо, 2 ий солымёнгё ту ангаш иктаж шурным ёдат — тыгэ штэн пайда утларак лийэш. Клэврим ёдэн, сайн шудым штэн налын, ушканым пукшэн, 200-300 вэдра шёрым налаш лийэш. Тынар шёр монараш ўйм пуа!

Амэрикыштэ шынымэ стансий-влак тыгэ шотлэн луктыныт: клэвр ёдымё 1 дэст. мланьштэ кэнэж коч 60 пут шылым (пызым) пушо сösна түшкам пукшэн лукташ лийэш. (Тыгэ сösнам клэвр ага ўмбалнэ кучымо годым, нэрэшишт онгым кэраш күлэш: ангам пургэдэн ынышт кэрт). 1 пут сösна шыл шулдын шотлымаштат 5 тэнгэм шога; тыгэ, дэстине клэвр 300 тэнгэ оксам пуа. Тыгэ пукшаш лүтсэрнэ шудыжо кэнэж коч 70 путашым пуэн кэртэш. Марий урлык сösна тыгэ пуэн ок кэрт, сай урлык вэлэ тыгэ ёрдэн кэртэш.

Клэврын вожшо кужо: мланыш 10-15 вэршок кэлгыт пура, садлан тудо кукшо ийгэчэ годымат шочын кэртэш, мланыштэ йүмал лончысо кочкышым пога.

Клэвр вожлаштэ шыгыльэвляк кушкыт, тушто бактэрий-вляк илат, нуно йуж гыч азотым шупшыт, садлан клэвр ёдымб почэш агаштэ азот шуко лийэш, мландэ ўйангэш.

Клэвр солэн налмёнгö, агаштэ вэс кочкыш-влякат лийт. Мландэш кодшо кужо. вож-вляк шүүтат, пургыжыш савурнат; тидэ тэрс кышкымэ

дэн иктак: ага пургыжан, шүштра лийэш; клэвр годым тэрс дэч күжгын, утларак шүштрангэш.

Клэвр.

Ик дэстинаштэ клэврим ёдэн, кок ий шогыктымэк вожшым пургэд налын кошташ гын, 300 пут нарэ ўйандыш лэктэш; 80 воз тэрсым кошташ гынат, лач тунарак кукшо ўйандыш лийэш.

Профэссор Пранишников тыгэ шотлэн луктын: 1 дэстинаштэ улшо клэвр вож дэн 2.500 пут тэрс—кохтынат ик тёр 12 пут азот гыч, 600 пут пургыж (пэрэгной) гыч пуат. Тывэчын клэвр ёдымё 2.500 пут тэрс пыштымэ дэн тёр шотлалтэш. Тэвэ мөлан клэвр ёдымё почэш агаш ўйандымэ дэч поснат шурно сай шочэш.

Мланым куралмэ кэлгыт дэч утла ўйандаш ок лий; клэвр вож кэлгэ гыч вийм шупшэш, ўмбал рокэш шүймыжё мланым ўйанда.

Клэвр вож. Вож воктэн шыгыльэ-влак (кумалья) улыт; тушто азотым йуж гыч налшэ бактэрий-влак илат.

Клэвр ўдымö агам кэлгын куралаш, моторын тырмалаш күлэш, рокшо пырчан, шүштра лийжэ. Клэвр йалт ошман рокэш, купеш вэлэ ок шоч; шунанрак мланым йёбрат.

Клэврым шкэтшым огыт ўдö: кокийаш альэ икийаш ўмбалан ўдат.

Кокийаш (уржа) ўмбалан клэврым эр шошымак кылмышэ озым агаш эрдэн ўдат. Кэчэ шокшо дэн кылмышэ мландэ лэват, нöшмö-влак рокэш пижыт. Ўдымёнгö йүштö лийэш манын лüдаш ок күл: клэвр нöшмö шошо эр йүштö дэч ок лüд. Ўдымö дэч вара тырмалаш ок күл.

Икийаш шурно ўмбалан тыгэ штыман. Икийашым ўдэн тырмалмёнгö агаш клэвр нöшмым ўдат, вара адак 1-2 пачаш тырмалат; шүльö нэрэшташ түгальмэ годым кукшо кэчыштэ каток дэн кошташ күлэш.

Кид дэн ўдымаштэ 1 дэстиналан клэвр нöшмö 1 пут нарэ күлэш, машина дэн ўдымаштэ 30-35 крëнга вэлэ; машина дэн ўдымö моторрак, тörрак лэктэш. Ўдымö машина „Краун“ амэрикан завотын сайэ.

Ўдымö ийштак клэврым солаш ок лий, волынымат агаштыжэ коштыкташ ок күл. Солаш вэс ийэш ижэ йёра лийэш; пэлэдыш какаргымым вучаш ок күл; пэлэдаш түгальн гын, солэн налман; утыжым шогымо дэнэ клэвр пуанэш (пэнгыдэмэш), волынк тудым ок коч. Иунь пэлыштэ солаш клэвр шуэш.

Солэн пыштымэ клэврим удырэн мөштиман. Лышташ дэн вуйжо вашкэ күрышталт кэртүүт, садлан удырмо годым пэш чот кошташ, тарватылаш, савыркалаш ок йёрё. Солымо клэврим тыгэ коштэн удырман: солымёнгö кок-кум кэчэ йонышто (кашташтэ) кийкташ, вара пэш эркын вэс мөгрүүт савыркалаш (оварташ), тыгэ адак ик кэчэ кошкаш кодыман. Мотор кэчэ лийэш гын, кошкэн шуэш, мёнгтишко (кудышко) наангайаш лийэш.

Вэс сэмын тыгэ шташ лийэш. Эр лупш дэн солымэк, тудо водэшак альэ вэс эрдэн лупш эртэмёнгö савыраш, кэчвал дэч вара изи ораш (копнаш) чумурэн опташ. Орам вичкыжын, күкшын оптыман—кэчэ шокшо дэн мардэж вошт пурыш; 2 кэчэ гыч клэвр кошкэн шуэш.

Солэн налмёнгö, клэвр пасуш вольыкым пурташ лийэш. Ночко ийгэчэ годым вэлэ вольык ынжэ коши. Ушканал дэн шорыкым клэвр пасушито кужын шогыкташ ок күл: пэш шуко кочкын, мүшкүр шарлэн, колэнат кэртүүт.

Кэнэж йүран лиймэ годым клэвр ангашкэ вольык пуртымо огол гын, шижылан вэс кана солаш күшкын шуэш.

Клэврим ёдаш түнгалимэ гын, нёшмым шкэак шташ тöчиман. Нёшмым тыгэ йамдыман: нёшмылан клэврим посна ластыкэш кодыман. 1 август лишан вуйжо күрэн түсэн лийэш; кидыш налат гын, нёшмө туржалтын копаш ойрлэн вэлэш. Шушпо нёшмө тигдэ нэмыч пурса гайэ

лийэш, нарынчэ түсан (сарэ), шэм ёрзан койэш. Йошкар түсан, күптыргылшо туш лэкшан оклий; ёрдыж гыч налмэ годым тидым шэкланааш күлэш.

Шушо клэвр вуй пэш чот вэлэш, садлан луши почэш нылан кэчыштэ солаш күлэш; солымёнгё бигак идым чааш наигтайэн коштыман. Күлтамат шитэн опташ лийэш; нунымат идымэш коштыман.

Кошкэн шушо клэврым сапондо дэнат ыраш лийэш (машина дэнэ күштулгырак). ырэн ойримо вуй-влакым шуэ шоктэ дэн шоктыт; ойрлышо нöшмö ўлык вэлэш; шокмо вуйм кольмо дэн пуалташ күлэш: нöшмыдымö-влак умбакырак возыт, нöшманжэ—лишкырак. Нöшманым адак ырыман алъэ муш сэмын шурыман; нöшмым юалт ойрэн налапи тёчаш күлэш: клэвр нöшмö пэш шэргэ акан. ырэн налмэ нöшмым пуалтымэ машина дэнэ эрыкташ күлэш. Машина укэ годым кольмо дэнат пуалташ лийэш.

Нöшмылан кодышаш клэврым пэш ўйан млан-дэш ўдаш ок юрёб: йара (вустык) вуйан шуко лийэш.

Сэрадэлла.

Ошман мланьыштэ чот шочишо шудо „сэрадэлла“ лўуман, руш-влак тудым „кайык юл“ (птичья ножка) маныт.

Новозыбковысэ шынымэ стансийн ошман млан-дэш дэстинаштэ 250 пут кукшо шудо лэктэш; нöшмылан ўдымаштэ 60-80 пут лийэш. Сэрадэлла

ошман вэрыштэ тэрс кышкымэ дэн вэлэ сай шочэш: стансийштэ тэрс дэч посна дэстиналан 50-60 п. вэлэ лийэдэн, 1.800 п. тэрс пыштымэ дэн шантгэ каласымэ нарэ лэктэн.

Сэрадэлла — икийаш күшкыл. Тудын нёшмыжё лудырак түсэн, киньэ нёшмө гайэ; тудо вашкэ локтылалтэш, садлан ёдымö дэч ончыч нэрэштыктэн (шытыктэн) ончаш күлэш; 100 нёшмө гыч 80 лэктэш гын, ёдаш йора лийэш.

Сэрадэллан вожьштыжо клэвр сэмынак падраш, шыгыльэ - влак улыт, тушто азот шупшишо бактэрий - влак илат; монар шуко бактэрий лийэш, тунар утла сэрадэлла шочэш. Эн пэрвой кана ёдымö годым нинэ бактэрийм нёшмө воктэн пижыкташ күлэш. Тидлан ончыл ийштэ шочшо сэрадэллан вожшо гыч налмэ шыгыльым муаш күлэш (нёшмө йорэ тидэ шыгыльымат налман). Ёдымö дэч ончыч шыгыльым лаштыртэн, вүд дэн кышалым штэн, нёшмым

Сэрадэлла, ошман мланым
йбратышэ шудо.

почандарман. Ончык ёдымаштат сэрадэллын шыжым шыгыльсан вожшым погэн подвалыштэ вэс шошым маркэ кучыман.

Сэрадэллам уржа дэн икийаш ўмбалан ёдат.

Уржа ўмбалан тыгэ ёдыман. Шошым эрак, агаш лэкташ лиймөнгö, вигак ёдыман—сэрадэлла шошо йүштэм турка (чыта). Ёдаш кид дэн кышкэнат, машина дэнат лийэш. Кид дэн ёдымөнгö анам 1-2 каны күртнёй пүйан тырма дэн тырмалыман. Озым локтылалтэш манын лўдаш ок кўл. Ўмбалсэ комангалтиш мланым тырма дэн пушкдэмдымэ дэн озым чотрак күшкаш тўнгалэш.

Машина дэн ёдымё годым (уржа кид дэн ёдымё улмаш гын) йужо озым вож куклалт лэктэн гынат, тидлэч лўдман огол—машинан анам пушкдэмдымыжэ пайдам утларак пуа.

Шўльё, шож ўмбалан тыгэ ёдат. Күкшо шошым икийаш ёдымё кэчынак ўдаш лийэш, агаш кышкэн 1-2 пачаш тырмалыман. Сэрадэлла нёшмым 2 сантимэтр ($1\frac{1}{2}$ вэршок) кэлгыт вэлэ ёдыман: кэлгын пызырктымэ ок лэк. Радовой сэйалкэ дэн икийаш пырчэ дэн варэн ўдаш лийэш, нуно шурно почэш кэлгэ гычат лэктын кэртнёт. Иквэрэш ўдаш 8 пут шож пырчэ дэн 3 пут сэрадэлла нёшмым варыман. Йўран ийгэчылаштэ сэрадэллым икийаш почэш ёдат. Шурно ўмбалан ёдымё годым, түрэд налмэкэ ижэ чот күшкаш тўнгалэш; сэнчабр почэш шудылан күшкын шуэш. Түрэдмэ годым күкшо лийн гын, отылым күжинрак кодыман албэ вуйжым пүчкэдыман—кок түрлүннат шташ лийэш.

Солэн пыштымэ сэрадэлла шудым шыжэ ноч-
кышто кошташ пэш йёсö. Тудым кээрв сэмынак
кошташ лийэш.

Ик пут сэрадэлла нöшмылан лэктышыжэ 5 ка-
на утла лийэш, садлац нöшмылан
ўдымö дэн кугу
пайдам налаш
лийэш. Нöшмы-
лан ўдымö годым
сэрадэллым эр
шошым ўдаш кү-
лэш, нöшмыжö
сэнчабрыштэ лийн
шуэш. Нöшмылан
шуэракын ўдаш
күлэш, рэдовой
сэйалкэ дэн ўдым-
 маштэ корно-влак
б вэршок нарэ то-
ра лийшт. Сэра-
дэлла ончыч эр-
кын күшкэш, сад-
лан пасум шүк
налэш, сэрадэл-
лым пызыраш тү-
налэш, тудым сомлаш вэрэштэш.

Сэрадэлла кужо жап пэлэдэш, ончыч ўлны-
со нöшмö лийэш, вара кыдал, вара вуйшто ул-
шо. Ўлнысо отыза (лодак) күрэн түсан лийэш

Тимоѳэйэвкэ лüман шудо.

түгэлэш гын, солаш күлэш; күшнысö отызажэ солымёнгат шуэш. Отызашт пэш вэлтат, погымо годым пэш шэкланэн удырыман.

Сэрадэлла арва — сёсналан, имнылан пэш сай кочкыш.

Сэрадэлла нöшмым тыгай адрэс дэн налаш лийэш:

г. Новозыбков, Гомельской г., союз с.-х. кооперативов.

Үдышаш шудо вэс түрлат уло: тимофэйэвкэ, кургылык вика — йүранрак вэрлан; лүтсэрнэ, эспарсэт — кукшо вэрлан. Нунын нэргэштыжэ тыжак она мутланэ.

Пырчан шурно дэн шудо коклашкэ вож-саскамат пуртыман.

Ик агашак почэла-почэла пырчан шурным ёдаш ок йёрё. Пырчан шурно дэн пырлья волыклан пукшишаш шудо ёдымат ок ситэ. Тылэч посна адак вож-саскам цурташ күлэш. Мланна күлэш вож-саска тыгай уло: парэнгэ, волык рэвэ (турнэпс), кэшыр. Парэнгэ, ушмэн, турнэпс эн пайдалэ вож-саска улыт.

Молан вож-саскам шындыман, могай нунын пайдашт уло?

Пырчан шурно мландэ гыч шкаланжэ күлэш кочкышым күшыл лончо гыч, ўмбал рок гыч пога. Волыклан пукшишаш шудо-влак мландэ гыч эн

йўмалиэ улшо кочкышым шупшыт. Вож-сасска-влак
мландын кокла лончыж гыч кочкышым налыт.

Вож-сасска-влак.

Нинэ з түрлө күшкүл-влакым ик аңаш почэла
үдаш гын, сайн шочаш түңгалиyt, мландат огэш
кангэм.

Вож-сасскам шурно дэн шудо сәмын шырән (чүч-
күдүн) ўдаш ок лий, нуно шуэн шындалтыт,

Паренгэ.

корно коклаштэ йара вэр кодэш. Кэнгэж коч вож-саска шындымэ йыранг коклам шога дэн шогалаш күлэш. Марийат тэнэй парэнгэ ангаштэ кэнгэж коч ик-кок кана йыранг коклажым шогала. Тыгэ штымэ дэн шүүк шудат йомэш, адак парэнгат уралтэш. Парэнгэ урымын пайдажым кэрэк кэат ки-зыт сайн шинча. Тыгэ дэстинанлан 400-500 пут парэнгэ лэктэш. 5 пут парэнгтийн кочкыш вийжэ 1 пут пырчэ шурно вийлан тёр толэш, садлан парэнгэ ёдымё дэн пайдам уржа дэч кок-кум кана утларак налаш лийэш.

Парэнгэ сёсналан, ушканлан пэши мотор кочкыш, койам пуа, шёрым шукэмда, нугудэмда.

Турнэпс дэстинаштэ 2.000 пут лэктэш; 10 пут-шо 1 пут шүльям олмэштара. Икийаш пасуэш шүльёй олмэш турнэпсым ёдаш гын, дэстинаштэ 25 пут шүльёй олмэш 200 п. шүльёй акан турнэпс шочэш—пайдажэ 8 кана утларак лийэш.

Данийштэ турнэпс дэстинанлан 6000 путат шочэш. Даний крэсань тыгэ 20 кана утларак пайдам налэнш.

Нунат ожно марий сэмынак томам илэнит, шудым, вож-саскам ёдаш түнгалин ий йэда пойэн толнынт.

Марий кизытат парэнгтым шында, шужэн ий-лаштэ шуко йэнгым парэнгак вэлэ утарыш. Он-чыкшым йырангэш альэ изи ана лүкэш вэлэ огол, пүтүнья посна пасуэш вож-саскам ёдыман.

Шурным алмаштарымаш.

Ик аңашак ик шурным ўдыман огол, почэла-почэла түрлө шурным ўдаш эн йёнан манын ой-лишна. Тидлан пырчан шурно дэч посна шудым ўдыман, адак вож-саскамат пасушко пурташ күлэш манна.

Тынар түрлө күшкүлым почэла-почэла ўдэн мошташ күлэш. Мланымат моторын, шүштран кучо, тэрсымат опто, урлукат шолдра да сай лийжэ. Моштыдэ почэла ўдаш гын, мландэ пашат пайдан ок лий.

Тидын нэргэн — могай шурным могай шурно почэш ўдаш эн кэлша, эн йёнан—шынымэ стан-сий-влак, тунэмшэ-влак (агроном-влак) ожнысэн палаш тёчэн штэн ончэн шогэнъят:

Нуно тыгэ маныт:

1. Канаш кодымо такрэш (тэрслымэ альэ тэрсдымэ гынат) эр шушо парэнгым альэ вика шудо дэн шүлым ўдыман.
2. Тэрсан альэ тэрсдымэ такрэш уржам, кокийаш шыданым ўдыман.
3. Кок ийаш шурно почэш икийашым ўдыман (шүльё, шож, пурса), вож-саскамат шындаш лийэш (ушмэн, турнэц, парэнгэ), — вольык-лык шудымат ўдаш сай (клэвр да монь).
4. Икийаш шурно почэш шудым ўдаш эн йёнан; такрэш кодашат лийэш.

5. Вож-саска почэш йытын сай шочэш; шудо йэрэ альэ шкэтшымак икийашымат ёдаш йёра.
6. Шудо почэшат йытын сай шочэш; икийашымат ёдаш йёра; такрланат кодаш лийэш.
7. Шүльё дэн шэмшидағым кэрэк могай күшкүл почэш ёдаш лийэш: нунылан кочкыш эрэ сита.
8. Пурса дэн шож қычалтышан қүшкүл улыт, нуным уржа почэш ёдыман. Пурсам парэнгэ почэшат ёдат, шожым парэнгэ, клэвр почэш ёдаш лийэш.
9. Клэврим шуко вэрэ шошым уржа ўмбалан ёдат; тыгэ ёдымаштэ тошто ағашкэ 5-6 ий дэч ончыч пörtыл толын ынжэ шу.
10. Моло шурно-влакат тошто вэрышкынт чүчкүйдүн савырнэн толман огол.

Тыгэ почэла ёдымö дэн мландэ канга ок лий: кажнэ шурно рок гыч шкаланжэ күлэш кочкышым налэш. Почэла ик түрлö шурным ёдаш ок күл, ик түрлö почэш вэс түрлым ёдыман. Ик түрлö шурно монар утла ваарарак тошто вэрыш толын шуэш, тунар утларак тудо шочын кэртэш. Крэсанын уржажэ тошто вэрышкэ 3-шо ийлан пörtыл савурна—тидэ йён огол.

З пасу дэн мландым ёдымö годым кэч могай шурнат 2 ий гыч 3-шо ийлан ту вэрышкыжак толын савырна. Клэвр ик кана ёдымö дэн З ий почэла шочэшат, крэсанын З насуштыжо тудым

ўдаш нигузээт ок лий, пүтүнъ пасуэш пырчан шурно сэмьнат вигак ўдаш ок лий. Пырчан шурно ўдымб коклашкэ почэла-почэла вэс түрлб күшкылымат пурташ түнголат гын, шуко пасу штыдэ ок лий.

Молан кум пасум кудалтыман.

Мэмнан марий крэсань-влак „ачанат, кочанат ожсэк з пасу дэн илэньт, нуно шужэн колэн огыт ул“ манын каласат. Тыгэ мутланымэ йонглыши. З пасу ожно йёрэн гынат, ындэ йёрдымыш лэктин.

Кум пасу годым ий йэда ик пасу такрлан кодэш, чыла мландын кумушо пайжэ ўдыдэ кодэш. Кыдалаш (кокла шот) озанлыкин б дэстине мландэ уло гын, 2 дэстинаш уржа ўдалтэш, 2 дэст.— икийаш, 2 дэст.—такр. Такр пасум ўйаңдаш күлэш. Тылэч ончыч мэ каласышина: 1 дэст. такрим ситышынак ўйаңдаш 2.400 пут тэрс күлэш. Тынар тэрсүм погэн шукташ монар ушкан, имнээ күлэш? Ушкан дэн имнылан талукашто 500 пут гыч шотлаш гынат, 2.400 пут тэрслан 5 шолдра вольыкым кучаш күлэш; 2 дэстине такрлан 10 вуй күлэш.

Тынар вольыкым пукшаш монар кургым йамдыман? Агроном-влак шотлэньт: з пасу дэн илымэ годым тэрсүм ситышын пушо вольыкым

пукшэн лукташ 1 дэст. ангалан 1^{1/3} дэст. олык күлэш. Йэшын 6 дэстина пасу шотлалтэш гын, 8 дэст. олык күлэш. Мэмнан марий илымэ вэрлаштэ йужо вэрэй ёршэш олык укэ: уло гынат, йэшлан 1-2 дэстина дэч утла ок вэрэшт. Шудо укэат крэсань 2 ушканым (пэш шуко—3) ашна, садлан тэрс тудын пэш шагал: такрыштэ иктаж ангам вэлэ тэрслэн кэртэш. Чарла лишиэ, Арбан, Оршан кундэмыйштэ, йужо крэсань ик ангамат сайн ўйандэн ок кэрт. Крэсанын канга ангаш ўдымыж дэн адак шурно утларак томам шочэш; шудат укэ, йужын уржа олымжат ушкан пукшаш ок ситэ. Ончык ийлан адак тэрс шагалрак лийэш, мландэ адак тэрсын ситышын налын ок кэрт, шурно адак томамрак шочэш. Садлан крэсань тыгай онгышто пёртын ила, волгидо корнышко лэкташ мучашым муун ок кэрт.

Эрэ уржа да шүльё удымб дэн мландэ локтылалтэш, шүштра лиин ок кэрт. Тэрс укэ. Тэрс олмэш миньэрал ўйандышым (порошок-влакым) пуртэт ильят, тудым тыгай мландыш кышкаш пайда укэ: миньэрал ўйандыш щүштра роклан вэлэ пайдам пуэн кэртэш, крэсанын пэшкыдэ ангаштыжэ роскотшымат ок пёрlyтö.

Кизытэс крэсань ангаштэ шурно томам лийэшт, осал шудо чот күшкэш; йужгунам шурно пырчыжат коклаштэ күжак-тужак вэлэ койэш; тыгэ лиймэ дэн анга вий ёршэш пыта: 1 пут осал шудо 400 пут вүдым анга гыч йүэш, вүд дэн

пырлья мланда вийм шуко шупшэш. Осал шудо вэлэн түрлө осал шукиш, лывэ иланэн кэртэш, йужгунам озымын йалт пытарат.

Тидэ мут почэш шотлэн ончэна: 3 пасу дэн мланым кучэн-үдэн, крэсань пайдам налэш алъэ укэ.

Марий обласынштэ мланда дэн илышэ 384.255 йэг, 77.977 сурт шотлалтэш. Үдышаш мланда 488.248 дэст. уло, олык—74.430 дэстине.

Ик мардан шотлынштэ сурт (йэш) йэда 6 йэг гыч логалэш; мландыжэ йэшлан шотлалтэш — 6 дэстине пасу, 1 дэст. олык; 1 йэнлан идалыкэш лэктэш: шурно—12 пут, шёраш 4 п. 20 кр., парэнгэ 27 пут, нöшмүй—18 кр., шыл—2 п. 10 кр., шёр 18 вэдра, ковшта, моло пакча-йэмши — 4 п. 20 кр.

Тидэ шот дэн 6 йэнлан идалыкынштэ күлэш:

Киндэ—72 п. шёр—108 вэдра.

Шёраш—27 п. нöшмүй—2 п. 28 кр.

Парэнгэ—162 п. пакча-йэмши—27 пут.

Шыл—13 п. 20 кр.

13 п. 20 кр. шыллан (шагал пышташ гынат) сбсна пукшаш 10 пут киндэ, 180 пут парэнгэ күлэш. 2 п. 28 крэнга нöшмүйлан 12 п. нöшмё күлэш. Ик прээзэ пукшаш 12 вэдра шёр, 8 пут шульё ложаш лэктэш. 120 вэдра шёрым лукташ ($108+12$) 2 ушкальм пукшаш күлэш, нунылан (кэчэш 30 кр. кургым вуйлан шотлаш гын) когыльанышт да адак 1. имнылан (тудланат

кэчылан 30 кр. пышташ гын) талукушто 810 пут курго күлэш. Тидлэч посна нэлэ паши годым имныылан 15 п. щүльб күлэш.

Йэшлан кочкаш, волыкым пукшаш идалыкыштэ чылажэ тынар шурно, вож-саска, шудо күлэш:

уржа	82 п.	шэмшиданг	— 40 п.	
щүльб	23 п.	пакча-йэмш	— 27 п.	
парэнтэ	342 п.	волыклан	— олым, шудо,	
			арва	— 810 п.
йытын	адъэ	киньэ	— 12 п.	

З пасу дэн ёдымё годым 6 дэст. мландэ дэн 1 дэст. олык монар шурным пуэн кэртэл?

Ик дэстинаштэ шочэш: 50 пут шурно, яа 25 пут йытын нёшмё, яа 500 пут парэнгэ. Олыкышто дэстиналан 80 пут шудо лийэш. Икийаш пасушто $\frac{1}{2}$ дэст. парэнгэ шындымэ манына, $\frac{1}{4}$ дэст.—йытын, $\frac{1}{4}$ дэст.—шэмшиданг, 1 дэст.—щүльб.

Тэвэ, монар шурно күлэш, монар лэктэш—тыгэ тангастарэн ончэна.

монар нүлэш.	монар лэктэш.	монар ута.	он сите.
Уржа	82 п.	80 п.	— 2 п.
Щүльб	23 „	35 „	12 —
Парэнгэ	342 „	250 „	— 92 „
Йытын нёшмё . .	12 „	6 „	— 6 „
Шэмшиданг . .	40 „	11	— 29 „
Волык курго . .	810 „	440 „	— 370 „

6 дэст. мланым з пасу дэн кучымо годым шкалан кочкаш, вольыклан пукшаш уржат, парэнггат, шудат ок сите.

Крэсанын тидлэч посна налогым түлаш, вургэмийн ургаш, оравам, тэрым, оралдым шташ, моло роскотат шуко уло. Күшэчын тудо тидэ росколан оксам муэш? Кузэ крэсань мучаш дэн мучашым шукта?

Таңастармаштэ мэ йэглан ик кэчэш $\frac{1}{4}$ кр. шылым. пыштышина: крэсань талук мучко шылым кэчэ ѹэда ок коч; шуко йэг вүргэчим, кугарньам, түрлө цүтүм пэш кучаш тёча: шылым кочкаш пүтö годым пэш йазык манэш. Пучумшимат крэсань кугу пайрэм годым вэлэ ужэш; шёрымат ѹужгунам вэлэ чай дэн ѹёш. Парэнгэ, кинде, чай, (тудат утларакшэ сакр дэч посна)—тэвэ крэсань кочкыш.

Крэсань роскотшылан оксам муаш мландэ паша дэч посна вэс пашам шташ тёча: ѹыдалым шта, кэрэмын пуна, чодра пашам, моло кид пашам шта.

Кум пасу дэн илымаштэ крэсань нигуналамат күлэш киндым, вольык кургым погэн шуктэн ок кэрт; кукишо ийгэчыштэ альэ шолэм кырмэ годым шүжэн шинча, кугу орлыкым ужэш, озанлыкшэ чылт йорлэштэш. Кузэ вара крэсаньлан мландэ пашам штыман?

Тунэмшиэ-влак шукэртак палэн налынит: з пасум кузэ гынат вашкэррак кудалташ,

шуко пасум штэн-мландым кучаш түгалаш; такр пасуэш вашкэ шушо шурным ёдаш гынат, кизытак, з пасу дэн ёдымб годымак, пайдам 2 каны утларак налаш лийэш; шуко пасуш вончаш гын, тулэчат шукурак пайдам налаш түнголат.

Ончыч крэсань такрэш вашкэ шушо шурным ёдымб нэргэн мутланэна, вара тудын почэш шуко пасу штымэ нэргэн лончылэн ончэна.

Такрэш вашкэ шушо шурным ёдыман.

Крэсань сэмын кодымо такр пайдам огол, осалым вэлэ конда. Кэнгэж коч кийэн кошка, күй сэмын пэнгдэмэн возэш; пэш шуко осал шудо шочэш, садлан такр анган вийжэ адак пэш шагалэмэц. Крэсань сэмын вара (почэш) куралашат пэш ѹбсэ лийэш. Такр пасуши тохижээш, тошкымо дэн адак утларак пэнгдэмэш, садлан шурно томам шочэш.

Шынымэ стансий-влак такрым крэсань сэмын ѹдыдэ огыт кодо, тушак иктаж вашкэ шушо шурным ѹдат („занятой пар“ маныт).

Такрэш мэмнан вэрлан ѹдаш лийэш: клэврым, вика шудым, вашкэ шушо парэнгым.

Такрэш ёдымё дэн йара кийшэ мландат шурным пуа, почэш ёдымё шурно-влак (уржа, шүльб) утларак вэлэ шочалш түнгэлт.

Шатиловысо шынымэ стансий 6 ий годсэк (1906—1911) тыгэ штэн ончэн: апрэлыштэ такрим куралын, вика шудым ёдэн, адак парэнгым шиндэн таңгастарэн ончэн.

Стансий такр пасушко дэстинялан 2.400 пут тэрсэм пыштэн. Лэктышыжэ тыгай лийн:

Шурно тыгай такрэш ўдалтын.	Пырчэ тынар лэктын.	Олым тынар лэктын.
Апрэлыштэ куралмэ такр кэнэж коч йа- ра кийэн	уржа 111 п.	349 пут.
Такрэш кэнэжым ви- ка йёрэ шүльб ёдь- мё улмаш	" 90 "	258 "
Такрэш кэнэжым па- рэнгэ шындалтын .	" 77 "	237 "

Тывэчын тэвэ мом ужына: апрэлыштэ куралмэ такр кэнэж коч йара кийэн, уржам утларак шо-
чыктэн. Кэнэжым такрэш шүльб йёрэ вика ёдь-
мё улмашат, уржа 21 пут шагалрак лэктын, па-
рэнгым такрэш шындымэ дэн 34 пут шагалрак

лэктын. Тугэ гынат пайдам иквэрэш уштарэн шотлаш гын, тыгэ лэктэш: апрэлыштэ куралмэ йара кийшэ такрэш ёдымö уржа 111 пут пырчэ шочын, 349 п. олым лэктын; 5 п. олымым 1 пут пырчылан шотлэн, 349 п. олымым 70 п. пырчылан шотлаш лийэш, тыгэ апрэлыштэ такр **181 п. шурным** пуэн манац лийэш. Такрэш шүльб ѹорэ вика удымö дэн 313 пут шудым налмэ; тыгай шудын 2 путшо 1 пут уржа дэн тёр толэш, садлан шурно дэн шотлаш гын, тыгэ ёдымö дэн 90 п. уржа, 258 п. олым, 313 п. шудо чылажэ **246 п. пырчэ** шотыш лэктэш. Такрэш шындымэ парэнгэ 781 п. лэктын; тынар парэнгэ, 77 пут пырчэ, 237 п. олым—чылажэ **280 пут шурным** шогат. Таңастарэн ончэна гын, тыгэ лэктэш: парэнгэ йара такр дэч **99 пут утла** шурним пуэн. Крэсанын йара такрэш ёдымö уржажэ дэстиналан 50 пут лэч коч ок лий, садлан ёдымö такрын лэктыш дэн таңастарманитэ ойртышыжо адак утларак лийэш.

Моло стансий-влакат тидын сэмынак ойлат.

Тимираээв акадэмий пасушто тыгэ штэнныт. 1 дэстиналан шыжым 2.400 п. тэрсым луктыныт; шүльб ѹорэ вика ёдымö дэн 250 пут шудо лэктын, такрэш парэнгым шындэн 500 путым налынныт. Йара такр 112 п. уржам пуэн, вика ёдымö дэн—127 путым, парэнгэ шындымэ дэн—138 путым налынныт.

Тидын почэш рапш койеш: йара кийшэ такр эн шагал шурным шочыктэн — 112 п. вэлэ. Вика

ўдыман такр кэнэж коч 250 пут шудым пуэн, ончыко ўдымö уржат 15 пут утларак лийн. Парэнган такр — кэнэжым 500 п. парэнгтым пуэн, вара уржамат 26 п. утларак шочыктэн.

Парэнган такр тэвэ молан утларак шочыктэн: кэнэж коч шога дэн тарватымэ рок щүштран шога, садлан йёр дэн мландышкэ азот утларак вэрэштэш.

Шёльб дэн вика рок гыч вёдым шуко шушишт, садлан нунын почэш ўдымö уржа шагалрак лийэш.

Кэнэж коч клэвр ўдэн солэн налман такрат шурным тэрс лукман такр нарак пуа.

Ўдыман такр (занятой пар) рокым пушкдэмда, адак осал шудылан күшкапи ок' пу. Чыла лэч коч парэнган такр осал шудым пытара.

Тимиразэв акадэмийн шынымэ нуржо, 5 ий год-сэк шотлэн, тыгэ палэн налын: 1 дэст. такрыштэ тынар осал шудо кодын улмаш:

Вара куралмэ такрэш

1.670 түж. осал шудо 69 п. нэлътан шочын.

Эр куралмэ такрэш

820 түж. осал шудо 25 „ „ „

Шёллө-вика ўд. такрэш

1.210 түж. осал шудо 35 „ „ „

Парэнган такрэш

785 түж. осал шудо 16 „ „ „

Осал шудо эр куралмэ дэнэ парэнган такрыштэ эн шагал кодын. Уржа почэш щүлыштат шагал лийн. Тидэ пасуштак шотлэн ончэнит: вара

куралмэ такрэш ёдымö уржа почэш щёльыштö 1 дэстинаш 47 пут осал шудо шочын, щёльёй бэрэ вика ёдыманыштэ — 20 пут, парэнгэ шындыманыштэ — 25 пут.

Ёдыман такрыштэ шуки да монь иланэн ок кэргт, нуно парэнгэ дэн вика шудэш огыт пиж.

Такрэш иктаж могай шурно ёдымö гын, тидэ шурным погэн налмэнак куралаш күлэш. Моло паша улмо годым кэлгынак куралаш ок лий гын, тальакан (куашын) шогалыман; кэчыштэ тугэ 3-4 дэстинам нöлташ лийэш, кэлгын куралашыжэ варат лийэш.

Харковысо шынымэ стансий тыгэ штэн ончэн.

Такрэш щёльёй бэрэ вика ёдымö улмаш; солэн налмэк вигок кэлгынак куралмэ дэнэ уржа 101 п. шочын, солымэкэ тунамак тальакан нöлтэмö дэнэ — 98 п.,vara куралмэ дэнэ — 81 пут лэктын. Тальакан нöлтэмö (лущение) ончыч куралмэ сэмынак шурным пуэн (3 пут. вэлэ шагалпрак).

Шынымэ стансий ончыктымо дэн з пасу годымат, такрым йарааш кодаш ок күл, иктаж могай күшкылым ёдыдэ кодаш ок бэрё. Тыгэ штэн такрым кучымо дэн пайдам утларак налаш лийэш: уто шудо, парэнгэ лийэш, такр ават сайэмэш.

Садлан з пасу дэнак илаш тёчышö крэсань-влаклан йара такрым кийкташ ок күл.

Мландэ дэч эн кугу пайдам налаш шонат гын, кум пасум кодэн, шуко пасуш вончыдэ ок лий.

Монар пасум шташ.

Кум пасун титакшым вэс кугужанлаштэ шукаэр-сэк умлэн налыныт. Российштэ вэлэ пичкэмьиштэ илымэ дэнэ калык шуко пасу нэргэн шукаижым шонэнат огол манаш лийэш. Үндэ вэлэ, Совэт влас полшымо дэнэ, шуко пасум шташ мэмнан дэнат пэш чот пижыныт. Марий коклаштат шуко пасум штымэ йатыр вэрэ койэш.

Мландэ нэргэн тунэмшэ-влак тыгэ ойлат: ик пасуэш монар шуко түрлө шурно почэлэ-ла-почэла вашталтэн ўдалтэш, тунар моторын шурно почэш. Ик шурно тошто вэрышкыжэ (агашкэ) монар ваарарак савурнэн шуэш, тунар почмашыжэ утларак лийэш.

Монар пасум шташ? Могайжэ ѹёнанрак лийэш?

Шуко пасум шуко түрлүн шташ лийэш, чылажым каласэн пуаш кнагаштэ вэрымат от ситарэ. Түрлө вэрлан түрлө пасум штыман. Ик обласланат, ик районланат ик сэмын шташ ок лий. Кажнэ вэрын мланыхжэ (рокшо) ик гайэ огол: йужо вэрэ ошма, вэс вэрэ шун, кумышо вэрэ шэм рок да монь, — садлан ик вэрыштэ ик түрлө шурно сайрак почэш, вэс вэрэ — вэс түрлө. Адак ийгэчтэш түрлө вэрэ ик түрлө огол: йужо вэрэ шокшырак альэ йүштирак, вэс вэрэ йүр лийэда альэ ойар (кукшо) шога. Түрлө кушкыл ийгэчым түрлүн сайла, садлан ик кушкыл чыла вэрэ сайн почын ок кэргт: ик кушкыл вүдым мландэ гыч

шуко шупшэш, вэсэ шагал вүд дэнат шочын кэртэш.

Вэс вэл гыч ончымаштэ тыгэ лэктэш. Ола лишнэ улшо вэрлан ўйм, шёрым, шылым ужалаш ѹёнан, садлан волыкым шукурак кучыман, тидлан шудым утларак ѵдаш күлэш. Пабрик лишнэ-йтын ѵдаш утларак ѹёнан: ужалаш пайдалын-рак лийэш.

Шуко пасу шташ вийат түрлө күлэш. Йужо йэн пэш мотор штынэжэ гынат, ўзгаржэ, пашаэ йэшүжэ шагал. Шуко пасу годым плуг, сай тирма күлэш. Мутлан манаш, марий вож-сасскам шукурак ѵдаш шона, тидлан пашайэңжат утларак күлэш (чын, шагал пашайэңг дэнат утларак тыршэт гын, пайдам кугунрак налат).

Тыгэ лончылэт гын, ик йалыштат (мландым посна ойраш лийэш гын) түрлө сэмын шташ вэрэштэш.

Тугэжэ шуко пасу шташ нэлүрак, түшкан погынаш, артэлым, коммуным шташ күлэш. Машина-влакымат чумурын погынэн налаш күштулгырак. Шудо нöшмым, сай урлук шурным ушэм дэн, копэратив дэн да монь налаш пайдалэ. Кугу урлук волыкым иквэрэш погынэн налаш ѹёнанрак.

Түшкан погынэн, чылажымат күштулгын шташ лийэш, шкэтын шагалжымат штэн от шукто.

Ындэ мэ түрлө сэмын шуко пасу штымым лончылэн, иктэ вэсэ дэн тангастарэн ончэна.

Йарославысэ нил пасу.

Йарославысэ нил пасум тыгэ көрөшла дэн пёл-
калэн ончыкташ лийэш.

Ий-влак	То ш то		К у м		П а с у	
	Уржа клэвр	Уржа + клэвр	Икийаш	Такр	Такр + тэрс	
1927						
1928	Клэвр I-й		Икийаш	Такр		Уржа
1929	Клэвр II-й		Такр	Уржа + клэвр		Икийаш
1930	Икийаш		Уржа	Клэвр I		Такр
1931	Такр		Икийаш	Клэвр II		Уржа + клэвр
1932	Уржа		Такр	Икийаш		Клэвр I
1933	Икийаш	Уржа + клэвр		Такр		Клэвр II
1934	Такр		Клэвр I	Уржа		Икийаш
1935	Уржа + клэвр		Клэвр II	Икийаш		Такр

Тывчын тэвэ мом ужаш лийэш:

1. 4 пасу штымёнгö ий йэда 1 пасушто уржа лийэш, вэсүштэ—икийаш, кумушышто—клэвр, нилымшиштэ—такр.

2. Кажнэ пасушто шурно-влак тыгэ почэла ёдалтыг: такр, уржа + клэвр (уржа ёрэ клэвр), клэвр I-ий, клэвр II-ий, икийаш, такр, уржа, икийаш.

3. Клэвр ийм кодэн эрэ уржа юмбалан удалтэш.

4. Икийаш ик ийштэ клэвр (II-ий) почэш ёдалтэш, вэс ий—уржа почэш.

5. Такр эрэ икийаш почэш лийэш.

Тидэ 4 пасу крэсанын кизытсэ з пасуж лэч шуко сай. Ий йэда ик пасушто клэвр лиймэ дэн вольыклан шудо шуко погалтэш, садлан вольыкым шукурак ашнаш лийэш, вольык лиймёнгö—тэрсат шукэмэш. Клэвр ёдымö дэн рок шүштрангэш, ёйянгэш. Кум пасу годым ий йэда мландын кумушо ужашижэ ёдыдэ кодэш, нил пасу штымэк—чэрыкшэ вэлэ, садлан тэрсымат утларак ситарааш лийэш. Клэвр ёдымö дэн адак осал шудат шагал лийаш түнгэлэш.

Йарославысэ 'нил пасу тынар пайдам пуа гынат, тудын ситыдымыжат уло. Клэвр шудо ий йэда тёр шочын ок кэрт—ик ийштэ I клэвр лийэш, тунам дэстинялан 250—300 пут шочэш, вэс ийэш II клэвр лиймэ годым тудо 150 пут нарэ вэлэ лэктэш.

Клэвр почэш икийаш ёдымё годым парэнгэ шындаш йён укэ: парэнгылан клэвр агам куралаш, пушкдэмдаш пэш нэлэ.

Тугэ гынат кум пасу дэч нил пасу шуко сай.

Кум пасу гыч 4 пасум тыгэ шташ лийэш. Икийаш пасу такр дэн уржа коклаштэ лийжэ (тидэ мэмнан таблитсыгтэ күшнö койэш). 1927 ийштэ 4 пасум шташ түнгалина. Эр шошымак уржа оzym пасум кок пайлан ужашлан күлэш: икийаш вэлыштэ улшо пайжэ з кана изирак лийжэ. Чыла пасушто 600 дэстине мландэ гын, пасу йэда 200 дэст. лийэш (тёр шотлэн). Тывэчын уржа оzymын икийаш вэл ужашижэ 50 дэст. лийжэ, кугурак ужашижэ—150 дэстине. Кугурак ужаши оzym ўмбалан клэврим ёдыман, изиракшын тугак кодыман.

Икийаш пасуэш пүтүнъэкэш икийаш ёдалтэш.

Тэрс лукмо дэч ончыч такр пасумат оzym сэмынак шэлман: икийаш вэлнэсэ ужаш з кана изирак лийжэ (50 дэст.); тэрсэн 150 дэстинаш вэлэ кышкыман, тужак шыжым уржа ёдалтэш.

1928 ийштэ икийаш пасум лош шэлман—100 дэстине гыч. Ик пэлншкэ уржа пасу дэч ойрымо 50 дэстинам уштарыман (тыгэ чылажэ 150 дэст. лийэш), тыхакын пүтүнъэк икийашым ўдаш күлэш. Вэс пэлншкэ такр дэч катышым ушэн, тудым такрэш кодыман.

Кок түрыштö улшo 150 дäстинан пасу-влак гыч иктыжэ I клэвр лийэш, вëссыжэ — уржа. Умбакыжым таблитсэ ончыктымо сëмын штыман.

Тыгай 4 пасу Йарослав губ. 1819 ийштэ штальтын, лўмжат садлан тыгай лийн.

Волоколамысэ кандаш пасу.

Тидэ 8 пасушто ий йэда 2 пасу такр лийэш, 2 пасу—уржа, 2 пасу икийаш, 2 пасу—клэвр. Кажнэ шурно йўмалнэ мландэ Йарославысэ 4 пасу сëмынак кийа—утат, шагалат огол.

Пасу йэда шурно-влак тыгэ ўдалтыт: 1-ий—такр, 2—уржа+клэвр, 3—клэвр I, 4—клэвр II, 5—йытын, 6—такр, 7—уржа, 8—шўльё. (40 стр. онч.).

Тидын Йарославысэ 4 пасу лëч сайракшэ тыгайэ:

1. Ий йэда клэвр (I ийашат, II ийашат) уло, садлан шудо эрэ тёр лийн шога.

2. Ий йэда 2 икийаш пасу уло: иктэ—II клэвр почэш, тужак йытын ўдаш пэш йён, садлан ты 8 пасу йытын ўдымö вэрлан путрак кэлша; вëс икийаш пасу уржа почэш лийэш, тужак шўльё олмэш парэнгымат шындаш лийэш.

3. Ий йэда клэвр нёшмö 2 каны шагалрак күлэш.

4. 8 пасу годым шурным кўлэш сëмын вашталтыл ўдаш лийэш. Шудо утларак кўлэш гын (вольыкым шуко ашнымэ годым), тыгэ шташ лийэш: II клэвр почэш йытын олмэш клэвримак кумушо ийлан кодаш алъэ угыч I клэврим

1927	Уржа + клэвр	Уржа		Икийаш			Такр	Такр + тэрс	
1928	Клэвр I	Йытын	Шульё	Такр	Такр	Такр	Уржа	Уржа + клэвр	
1929	Клэвр II	Такр	Такр	Уржа + клэвр	Уржа	Йытын	Шульё	Клэвр I	
1930	Йытын	Уржа	Уржа + клэвр	Клэвр I	Шульё	Такр	Такр	Клэвр II	
1931	Такр	Шульё	Клэвр I	Клэвр II	Такр	Уржа	Уржа + клэвр	Йытын	
1932	Уржа	Такр	Клэвр II	Йытын	Уржа + клэвр	Шульё	Клэвр I	Такр	
1933	Шульё	Уржа + клэвр	Йытын	Такр	Клэвр I	Такр	Клэвр II	Уржа	
1934	Такр	Клэвр I	Такр	Уржа	Клэвр II	Уржа + клэвр	Йытын	Шульё	
1935	Уржа + клэвр	Клэвр II	Уржа	Шульё	Йытын	Клэвр I	Такр	Такр	

ўдаш. Тунам ик агааш почёла ўдымö тыгэ лэктэш: 1. Такр, 2. Уржа + клэвр, 3. Клэвр I, 4. Клэвр II, 5. Клэвр III (альэ вэс I), 6. Такр, 7. Уржа, 8. Шёльё. Йарославысэ 4 пасум тыгэ вашталташ оқ лий.

5. Волоколамысэ 8 пасушто 2 такр уло; иктыжым эр шошым курал пышташ лийэш, вэсэшныжэ иктаж вашкэ шуشو турным ўдыман.

Кум пасу гыч 8 пасум тыгэ штыман.

1. Мутлан манааш, 1927 ий шошым эрак уржа пасум 4 ужашилан тёр шэлаш; икийаш пасу воктэнсэ ик чэрыкшым ойрэн налын, моло 3 ужашим иктыш ушэн лош шэлаш; түжвал вэл пэлнжэ посна пасу лийэш, тужак уржа ўмбалан клэврим ўдыман.

2. Икийаш түрэд налмёнгё ту пасумат нилытэ тёр ужашилаш; уржа пасу дэн такр воктэн улшо ужашим адак лош шэлаш.

3. Такрымат нилытэ ужашилаш; шёльё пасу воктэн улшо ужашим ойрэн, моло 3 ужашим лош шэлэн; тидэ 3 ужашиш тэрснэм лукман.

1928 ийштэ:

1. Клэвр ўдымö ластыкыштэ I клэвр лийэш; воктэнжэ улшо ластыкат пэлэш йытын ўдалтэш; тошто уржа пасун шёльё воктэнсэ ужашишкыжэ шёльё пасун йыгырэ кийшэ ластыкин пэлнжым ушэн, шёлым ўдаш, умбакыжэ таблитсэ почэш шташ.

1929 ийштэ 8 пасу ёёршэш шталт шуэш.

4 пасу гыч 8 пасуш савырнаш гын, түгэ штыман. Мутлан манаш, савырнымэ 1931 ийштэ лийжэ.

1931 ийштэ: шошым уржа юмбалан пэл пасуэш вэлэ клэврим ёдаш; шыжым II клэвр пасун пэлжым куралаш; такрым лош шэлаш.

1932 ийштэ: такрым (шүльё почэш лийшым) лош шэлаш,vara таблитсэ ончыктымо почэш ёдаш.

Вич пасу.

Тидэ „вольык коштыктыман вич пасу“ манылтэш: ий йэда тушто ик пасу вольыклан кошташ кодалтэш. Марий илнэм вэрлаштэ вольыклан кошташ чодра монь шагал, садлан тудо такрыштэ, корэмлаштэ да монь коштэш. Кэнгэжым марий такрыштэ шикш сэмынак пурак түрга—тидэ вольык түшкя коштэш. Тыгэ коштмо дэн мландэ вэлэ тошкалтэш, вольык нигунам тэмын ок шу.

Тыгай вэрлаштэ вич пасу шташ кэлша: 1 пасу —такр, 2—уржа, 3—икийаш, 4—I альэ II клэвр, 5—III альэ IV клэвр. (43 стр онч.).

Ий йэда 2 пасушто клэвр лийш: ик ий—I дэн III клэвр, вэс ий—II дэн IV клэвр. I дэн II клэвр —солаш, III дэн IV клэвр—вольыклан кошташ; ик кана ўдымо клэвр 4 ийлан кодалтэш.

Клэвр ўорэ тимоффэйэвкүм ёдаш күлэш; 1 пут клэвр нöшмыш 15—20 кр. тимоффэйэвкэ нöшмын варыман.

1927	Такр		Икийаш		Уржа	Уржа + клэвр
1928	Уржа	Такр	Такр	Икийаш	Клэвр I	
1929	Икийаш *	Уржа	Уржа + клэвр	Такр	Клэвр II	
1930	Такр	Икийаш	Клэвр I	Уржа	Клэвр III	
1931	Уржа+клэвр	Такр	Клэвр II	Икийаш	Клэвр IV	
1932	Клэвр I	Уржа	Клэвр III	Такр	Икийаш	
1933	Клэвр II	Икийаш	Клэвр IV	Уржа+клэвр	Такр	
1934	Клэвр III	Такр	Икийаш	Клэвр I	Уржа	
1935	Клэвр IV	Уржа+клэвр	Такр	Клэвр II	Икийаш	
1936	Икийаш	Клэвр I	Уржа	Клэвр III	Такр	
1937	Такр	Клэвр II	Икийаш	Клэвр IV	Уржа+клэвр	
1938	Уржа	Клэвр III	Такр	Икийаш	Клэвр I	
1939	Икийаш	Клэвр IV	Уржа+клэвр	Такр	Клэвр II	

Такрым эр куралман, альэ вашкэ шушо парэнгым шындаш, вика йёрэ шүлым ёдаш лийэш.

Уржа дэн шүлъылан мландэ шагалрак кодалтэш—чыла мландын визымшэ ужашиж гыч вэлэ. Тугэ гынат шурно з пасу лэч утларак шочэш: такр пасу изи лиймэ дэн тудым чот тэрсандаш лийэш, адак эр шошым куралмэ дэнат* шурно утларак шочэш.

Вольык коштшаан пасум кэрэк могай шуко пасу штымаштат кодаш лийэш, тидлан клэврим вэлэ III-шо ийлан кодыман.

Таблитсум ончэн, кузэ ий гыч ииш з пасу гыч 5 пасущ савырным ужашиж лийэш (күшүл кок корным ончо): кожнэ пасу визытэ төр шэлалтэш, з ужашиш налын ик у пасу шталтэш.

Вож-саскан индэш пасу.

4, 8, 5 пасу-влак шудо ёдыман улыт. Тушто пырчан шурно дэн шудо вэлэ ёдалтэш, садлан нуным эн кэлшышыланак шотлаш ок лий. Пырчан шурно дэн шудо коклашкэ вож-сасскат пургаан вэлэ мландэ гыч эн кугу пайдам налаш лийэш. Садлан вож-саска пуртыман индэш пасу чыла лэч сай манаш лийэш. Пырчан шурно кочкишым ўмбал рок гыч налэш, вож-саска (парэнгэ, турнэпс, вольык ушмэн да монь)—кэлгырак гыч, клэврже эн йўмал рок гыч налэш. Тыгай шуко пасу штымэ дэнэ мландэ ок кангэм.

9 пасушто ёдымö нэргэжэ тыгайэ: 1 пасу—такр, 2—уржа, 3—парэнгэ, 4—икийаш, 5—такр, 6—уржа, 7—I клэвр, 8—II клэвр, 9—икийаш. (46 стр. онч.).

Тидэ 9 пасушто ий йэда уло:

1) 2 уржа пасу; мландыжэ уржа ўёмалнэ 3 пасу дэн ёдымö лэч пчрик вэлэ шагалрак лийэш.

2) 2 икийаш пасу: иктыжэ II клэвр почэш, тыжак йытынэм ёдаш лийэш; вэсүжэ—парэнгэ почэш, тыжак түрлö икийаш ўдалтэш.

3) 2 такр: иктыжым эр куралмэ йара такрэш кодаш лийэш, вэсүжым шудо күлэш годым вика йörэ шүлым ёдышашлан йамдылаш лийэш.

4) 2 клэвр пасу: I дэн II клэвр, садлан крэсанын шудыжо ий йэда тёр лийэш.

5) 1 пүтүнь пасу вож-саскалан уло; тыжак парэнгым, ушмэнэм, турнэпсэм шындаш лийэш.

З пасу гыч 9 пасуш вончаш нэлэ огол: кажнэ пасум кумутэ гына шэлман. Күзэ, 1927 ий гыч түнчлэлийн, ий гыч ийш вончышашым мэмнан ончыктымо таблитсэ почэш rash палаш лийэш. 1929 ийлан 9 пасу йörшийн шталт шуэш. Таблитсыштэ покшэлнэ уржа пасу ончыктымо, тудын олмэш вэсымат вашталтэн шындаш лийэш, кэрэк могай пасу лийжэ—иктак.

Тидэ 9 пасум шташ суртлан 5—10 дэстине мланданлан утларак кэлша. Марийлан тидэ утларак йёнанла тучэш.

1927	Ик ийаш			Уржа + клэвр	Уржа		Такр		
1928	Такр	Такр	Икийаш	Клэвр. I	Икийаш	Парэнгэ	Уржа + клэвр	Уржа	Уржа
1929	Уржа	Уржа + клэвр	Такр	Клэвр II	Такыр	Икийаш	Клэвр I	Парэнгэ	Икийаш
1930	Парэнгэ	Клэвр I	Уржа	Икийаш	Уржа + клэвр	Такыр	Клэвр II	Икийаш	Такр
1931	Икийаш	Клэвр II	Парэнгэ	Такр	Клэвр I	Уржа + клэвр	Икийаш	Такр	Уржа
1932	Такр	Икийаш	Икийаш	Уржа	Клэвр II	Клэвр I	Такр	Уржа + клэвр	Парэнгэ
1933	Уржа + клэвр	Такр	Такр	Парэнгэ	Икийаш	Клэвр II	Уржа	Клэвр I	Икийаш
1934	Клэвр I	Уржа	Уржа + клэвр	Икийаш	Такр	Икийаш	Парэнгэ	Клэвр II	Такр
1935	Клэвр II	Парэнгэ	Клэвр I	Такр	Уржа	Такр	Икийаш	Икийаш	Уржа + клэвр
1936	Икийаш	Икийаш	Клэвр II	Уржа + клэвр	Парэнгэ	Уржа	Такр	Такр	Клэвр I
1937	Такр	Такр	Икийаш	Клэвр I	Икийаш	Парэнгэ	Уржа + клэвр	Уржа	Клэвр II

Мэмнан Марий обласын татар мариий-влак 9 пасум штас түгэлжилж. Вэрэн-вэрэ изиш вэстурлынрак вэлэ штат.

Тэвэ Шоркэнэрым наалына („У Илыш“ журналины 1924 ийсэ 10 номэрын ончыза, тушто таблитсыжат уло). Тушто нэргэжэ тыгайэ: 1—такр, 2—уржа, 3—шүльб + клэвр, 4—I клэвр, 5—II клэвр, 6—III клэвр, 7—такр, 8—уржа, 9—икийаш. Ты 9 пасун ойртышыжо: 1) клэвр уржа ўмбалан огол, шүльб ўмбалан ёдалтэш; 2) парэнгэ пасу укэ, тудын олмэш клэвр III ийлан кодалтэш.

Тыгэ штымаштэ III клэвр пасум вольыклан коштшаш штымэ сай. Вож-саскалан пасу укэат, тудыжо йёнан огол; вож-саска пасум моло пасу коклашкэ пурташак күлэш.

Зубрилин агрономын 6 пасужо.

Тидэ 6 пасун таблитсыжэ тыгайэ. (48 стр. онч.).

Ик пасуэш почэла тыгэ ёдалтэш: 1 ий—шүльб + клэвр, 2—I клэвр, 3—II клэвр, 4—уржа, 5—вожсаска, 6—йытын (моло икийашымат ёдаш лийэш).

Тидэ 6 пасун такр юалт укэ, уржа II клэвр почэш ёдалтэш.

Тидым, Зубрилин ой сэмын, тыгэ штыман. Шүльб ўмбалан „Орловский“ сорт клэвр ёдалтэш, иульын ончыл пэлштижэ солаш лийэш. Солнымёлгө ага вигак куралалтэш, лукмо тэрс уржа ўдышашлан шүүн кэртэш. Уржа клэвр почэш

1927	Уржа		Шўльё	Шўльё + клэвр	Такр	Такр
1928	Вож-сасска	Йытың	Такр	Клэв. I	Уржа	Шўльё + клэвр
1929	Йытың	Шўльё + клэвр	Уржа	Клэв. II	Вож-сасска	Клэв. I
1930	Шўльё + клэвр	Клэв. I	Вож-сасска	Уржа	Йытың	Клэв. II
1931	Клэв. I	Клэв. II	Йытың	Вож-сасска	Шўльё + клэвр	Уржа
1932	Клэв. II	Уржа	Шўльё + клэвр	Йытың	Клэв. I	Вож-сасска
1933	Уржа	Вож-сасска	Клэв. I	Шўльё + клэвр	Клэв. II	Йытың

ёдлалтэшат, тэрсүм ончыч 1 дэстинаш 50 возын вэлэ лукташ күлэш. Тыгэ штымэ годым шурно лэктыш дэстиналан 120—150—170 пут лийэш. Тэрсүм шукурак луктат гын, шурно 200 пут нарат лэктын кэртэш.

Йытынм парэнгэ (вож-саска) почэш ўдаш пэш кэлша, клэвр почэш ўдымö лэч моторрак, күльш кужырак, нэлэрыак лийэш.

Волыкланат кошташ пасу эрэ лийн кэртэш: клэвр солэн налмэшкэ волынкорэмлаштэ коштэш, I клэврым солэн налмёнгё, волыкым туш пуртас лийш. Тыгэ огол гын, волыкым шошымак II клэвр пасуш пуртыман, тудым куралмёнгё—I клэвр солымо пасушко.

Зубрилин агроном манэш—6 пасу годым б дэстине мландэ тынар пайдам пуа (тудын шотшоутыжым күгү огол):

Мо шурноа
ута: ок сите:

1.	Уржа	100	пут — 18	пут.	—
2.	Вож-саска . . .	900	" — 558	"	—
3.	Шўльё	90	" — 67	"	—
4.	Йытын нёшмё .	35	" — 29	"	—
5.	Йытын кўльяш .	40	" — —		—
6.	Волык курго:				
	шудо	480	"	50	пут.
	олым	280	"		
7.	Шўраш	0	"	—	40 "
					1301—4

1 пут уржалан акым 1 тэнгэм пыштэна, шүрэшлан—1 тэнг., шүльылан—80 ур, вож-сасскалан (парэнгэ)—20 ур, йытын нöшмилан—2 т., йытын кёльашлан—5 т., шудо дэн олымым висыдээж чотлэна. Тыгэ чотлэн, 3 пасу дэн 6 пасу мом пумым таңастарэн ончэна:

Монар тэнг гаш лэктэш.
3 пасушто: 6 пасушто:

1. Уржа	80 т.	100 т.
2. Шүльб	28 „	75 „
3. Парэнгэ	50 „	180 „
4. Йытын нöшмё	12 „	70 „
5. „ кёльаш	35 „	200 „
6. Шэмшидааг	11 „	— „
7. Шудо, олым	66 „	127 „
	<hr/>	<hr/>
	282 т.	752 т.

Кудыжо пайдалырак—пэш ращ койэш. 6 пасу гыч крэсань 3 канадар э шукурак пайдам налын кэртэш.

3 пасу гыч 6 пасуш вончаш күштулго, кажиэ пасум лош вэлэ шэлман; 1927 ийг гыч түнгалин, 1929 ийлан шталт шуэш.

Моло түрлө шуко пасуат уло, чылажым чотлэн от пытара, түрлө вэрлан шурным түрлүнвшаталтыл ёдаш кэлштарат. Күзэ-кузэ шташ лийэш манмаштэ күшио мутланмынат сита, мэмнан ончыктымо пасу-влак шуко вэрэ шарлэньт.

Шагал мланданлан йёршö шуко пасу.

Йужо вэрэ шуко пасун пайдажым шинчэт гыннат, мландэ шагал дэнэ огот штэ. Лүдман огол, юйн муаш лийэш.

Иктаж йалыштэ суртлан $1\frac{1}{2}$ дэстине вэлэ лийжэ манына. Тынар мландым б пасулан шэллат гын, уржа дэн икийаш пасу $\frac{1}{4}$ (чэрык) дэстине гыч вэлэ лийт; 1 дэстиналан 100 пут шочмаштэ шурным 25 пут вэлэ налат.

Тыгай шагал мланданлан тыгай б пасу кэлшишэ лийэш: 1—такр, 2—уржа + клэвр, 3—I клэвр, 4—II клэвр, 5—уржа, 6—шүльё.

Тыштэ 2 уржа пасу уло, иктэшыжэ—II клэврим солымэк анам тэрслэн, куралын, ту шыжымак уржа ўдалтэш, тыгэ уржа з пасу годым ўдымё нарак лийэш.

$1\frac{1}{2}$ дэстинаштэ 3, 6, 7 пасу годым монаар шурно лэмкым таагастарэна:

Монаар шурно лэктэш.

3 пасу год.: 6 пасу год.: 7 пасу год.:

Уржа .	$1\frac{1}{2}$ дэст.	20	п.	$1\frac{1}{2}$ дэст.	50	п.	$3\frac{3}{7}$ дэст.	43	п.
--------	----------------------	----	----	----------------------	----	----	----------------------	----	----

Шүльё.	$1\frac{1}{2}$	"	20	"	$1\frac{1}{4}$	"	25	"	$3\frac{3}{14}$	"	22	"
--------	----------------	---	----	---	----------------	---	----	---	-----------------	---	----	---

Клэвр .	—	0	"	$1\frac{1}{2}$	"	100	"	$3\frac{3}{7}$	"	86	"
---------	---	---	---	----------------	---	-----	---	----------------	---	----	---

Парэнгэ—	0	"	—	"	0	"	$3\frac{3}{14}$	"	220	"
----------	---	---	---	---	---	---	-----------------	---	-----	---

Сипр-влакым ончэн, могай шуко пасу $1\frac{1}{2}$ дэстиналан утларак кэлшишан—раш койэш.

Шуко пасу-влакын пайда пумыштым таңастарымаш.

Шуко пасууш вончымо годым ончыч чыла шотлэн налаш күләш. Шонэн, шотлэн налмөнгө ижэ монар пасу штышашым палаш лийәш.

Монар пасум штэн, монар пайдам налаш лийәш вара?

Таңастарән ончэна—ик күмдүк мландақ шуко пасум түрлө сәмын штымаштэ монар кургым, тэрсүм, шурным пуа, окса шот дэн пайдам монар пуа. Тидлан 3 дәстине мланым налына.

3 дәстине мланым түрлө сәмын пасуулымо годым ик пасушто тынар лийәш:

3 пасу годым — 1 дәст.

4	"	"	—	$\frac{3}{4}$	"
5	"	"	—	$\frac{3}{5}$	"
6	"	"	—	$\frac{1}{2}$	"
8	"	"	—	$\frac{3}{8}$	"
9	"	"	—	$\frac{1}{3}$	"

Ончыч тыгай шотым пыштэна:

1. 3 пасу годым 1 дәстиналан ләктәш (пәш шуко): уржа дэн шүльб 50 п. гыч, парәнггэ 500 п. Шуко пасу годым тэрс утларак лийәшт, шурно ала монар кана утла шочәш; мә тыштэ ләктышым 2 кана шукурак пыштэна. Кләврим дәстиналан 200 п. пыштэна.

2. Ик ушкан талукышто тэрсүм 600 путым, имнъэ—400 путым пужо.

3. Шурно акым пыштэна: 1 п. уржа—1 тэнгэ, шүльб—50 ур, парэнтэ—30 ур, 1 вэдра шёр—60 ур (ик ушкаллан 100 вэдрам шотлэна).

Үндэ тыгай таблитсым штэн ончэна: (54 стр. онч.).

Сипр-влак кугун овартэн ончыктымо огол: шуко пасу дэн ёдымаштэ шурно тидлэч утла шочэш.

Мландэ монар шукирак түрлө шурным ужэш, тунар шукирак пайдам пуа, садлан эн шуко түрлым вашталтыл ёдымо шуко пасу эн пайдалэ. Таблитсыштат койэш—эн шуко пайдам (328 тэнгээм) 9 пасу годым налат. Тидэ мландак 3 пасу годым 82 тэнгээм вэлэ пуа. 9 пасу 3 пасу лэч 4 каны утла докотым пуа.

Кошартыш мут.

Үндэ тыгэ түрлө шуко пасу-влакым лончылэн налмэж, нуным кум пасу дэн таагастарэн ончымэж, мландэ пашам у сэмын штымын пайдажэ чыланат rash koyin shoga. Aйдыза содорак кум пасум кудалтэн, шуко пасум шташ түнгалина, ъара мэмнан йорло илышна пыта, у, ласка илышши лэктэна.

Шуко пасу нэргэштэ йужгуналынам тыгэ ойлышо-влакат улты: „мэмнан мландина ошман альэ шуунан, шэм рокан огол; тыгай начар мландэ гыч пайдам лукташ ок лий“.

Насу шот	Монар шу- до лийэш	Монар волыкым пукшаш лийэш			Монар тэрс лийэш	1 дэс. такрлан монар тэрс вэрэштэш	Монар шурно лийэш			Монар шбр лийэш	Окса шот дэн монар пайда лий- эш
		Имнээ	Ушкал	Туна			Уржа	Шульо	Па- рэнгэ		
3	0 п.	1	1	—	1.000 п.	800 п.	38 п.	28 п.	100 п.		82 тэн.
4	150 „	1	2	—	1.600 „	1.867 „	66 „	44 „	225 „	100 в.	215 „
5	240 „	1	3	—	2.200 „	3.300 „	52 „	52 „	180 „	200 „	274 „
6	200 „	1	2	1	1.800 „	3.200 „	44 „	44 „	450 „	100 „	261 „
8	150 „	1	2	—	1.600 „	1.867 „	66 „	44 „	225 „	100 „	215 „
9	150 „	1	2	—	1.600 „	2.100 „	59 „	59 „	600 „	100 „	328 „

Кугу тунэмшэ профэссор Тимираазэв тыгэ ойла:
„Мэмнан кугужанысэ крэсань-влак моло калык
лэч пэш томам илат. Моло калык-влакын млан-
ыштат мэмнан лэч сайрак огол, йүрат мэмнан
нарак вэлэ, кэчат тунарак волгалтара. Молан Да-
нийсэ крэсанын шыдаажэ 7 каны утларак шо-
чэш? Мэмнан крэсань пичкэмш, тунэмдымэ, сад-
лан тудын мланда пашажэ томам кайа“—манэш
тудо. Тидэ чын. Рэволүтсий дэч ончыч үүгүжан
власшэ калыкым пичкэмштэ кучэн, волгыдо кор-
ныш лэкташ йöным пуэн огол. Совет влас тидлан
корным кумдан почын. Калыкым пичкэмш гыч
лукташ кизыт йаллаштэ пэш тунуктат. Мланна
шкэ йылмэ дэн мланда паша нэргэн кнагам лук-
тыт, газэтэш, журналэш возат.

Крэсаньлан Совет влас шулдо ак дэнэ альэ ку-
жо сроклан вучимэш урлукым, плугым, машинам
пуэда, шуко пасум шташ, копэратив дэн артэль-
ым почаш түрлүн полша.

Тыгэ түрлүн полшымо почэш йаллаштэ чыла
ончыл йэг-влаклан тыгай паша лэктэш: кум па-
сун титакшым, зийанлыжым калыклан умланда-
рэн ончыктэн, шуко пасу шташ тёчаш. Йал со-
вэтын, тупуктышын, тунэмшын, партий дэн ком-
сомол йачэйкын, чыла ончыл крэсань-влакын ти-
дэ пэш кугу пашашт лийман.

Шуко пасу штымаштэ йал озанлык кружок-
влак пэш кугу полшым пуэн кэртэти, садлан
нуным йал йэда почэдыман.

Пүтүнъ йалым вашкэ савыраш юбсө. Садлан чыла умлышо ончыл юэн-влаклан эн ончыч шканишт пашаланак пижман, артэльши ушинэн, шуко пасум штэн, тудын пайдажым, чыла калыклан ончыктыман. Марий крэсань юара ойлан ок инанэ, шинчаш койшо пашалан вэлэ инана.

Шуко пасу штымэ годым пашажат шукурак лэктэш. Тушко мландэ кучымым тёрлымб пашат пура, вэл мёндүрнö, түрлö вэрэ шаланэн кийшэ мландэш шуко пасум шташ ок лий, тудым иквэрыш чумураш күлэш. Тывэчын шуко юэн лүдэш. Паша дэч лүдман огол, паша штыдэ ўйан кочкнышм от уж.

Шуко пасу ваштарэш утларакшым пойанрак крэсань-влак шогат: нунын мландышт шукурак, сайрак, тудым кидышт гыч ынэшт колто. Моло түрлö юсымат ужат. Тугэ гынат юсым сэнаш юбсө манын чакнымэ ок күл. Утларак пашажат, утларак роскотшат пашам штэн шуктымёнгтö утыж дэн мёнгэш пörтылэш.

Шкэтын, коктытын шуко пасу шташ нэлүрак, түшкан погынэн штыман: түшка дэнэ кэрэк магай пашамат күштулгын сэнгаш лийэш. Куралмэ-ўдымб машинам, сай урлукым, сай воллыкым да монь налмаштэ түшка дэн, артэль дэн, копратив дэн вэлэ паша юнанрак, күштулгынрак шталтэш.

Кизытсэ томам илынам шукэртак вончэн кайаш күлэш ильэ, ончыко тыгэ илаш ок лий. Мландэ рэзэнга огол—тудым шарэн от кэрт; кум пасу дэн

ильтээ годым мландэ чынак шагал, шуко пасуш вончымёнгö утыж дэн лиймыла койаш түнгэлэш.

Шуко пасуш вончымёнгö мландым кизытсэ сэмын кучылтмымат қудалташ вэрэштэш. Кизыт крэсань мландым куралын, түрлö шурнылан анам йамдылэн, ўдэн ок мошто, мотор урлукашымат кузэ шташ ок шинчэ—чыла ты пашамат у сэмийн шташ түнгэлман, укэ гын шуко пасу лиймэ нарак пайдам пуаш ок түнгэл. Тидын нэргэштыжэ мыйн вэс кнагаштэм, „Мландым кучылтын моштэт — н у ж на и лы шы м сэнэт „лўманыштэ каласымэ.

Мландым кучылт мошташ күлэш, тунам тудо пайдам шуко пуэн кэртэш, крэсань тунам мландышлан ёпкэлымэ олмэш тудлан таум каласа.

В У Й.Л Ы М А Ш.

Стр.

1. Пасуэш шурным алмаштарэн ўдыман	3
2. Пырчан шурно коклашкэ шудым пур-	
тыман	8
Клэвр (мүй шудо)	9
Сәрадәлла	14
3. Пырчан шурно дән шудо коклашкэ вож-	
баскамат пуртыман	18
4. Шурным алмаштарымаш	22
5. Молан кум пасум кудалтыман	24
6. Такрәш вашкэ шушпо шурным ўдыман .	29
7. Монар пасум шташ	34
Йарославысә нил пасу	36
Болоколамысә кандаш пасу	39
Вич пасу	42
Вож-саскан индәш пасу	44
Зубрилин агрономын б пасужо	47
Шагал мланданлан йёршо шуко пасу	51
Шуко пасу-влакын пайды пумыштым	
тагастарымаш	52
8. Кошартыш мут	53

卷之六

六

六

六

六

六

六

六

六

六

六

六

六

六

六

六

六

六

六

六

六

СССР Калык-влак Рүдö Савыктыш, марий
кнага-влакым пэчатлышила, йалысэ мэр
пащайэг дэн крэсань-влак дэч тидым сэ-
раш ѹодэш:

1. Могань кнага лудшо-влаклан кэлшиш,
молан тудо кэлшиш?
2. Кнагаштэ сэralтмым чыла умлаш
лийэш, укэ? Мом умлаш ож лий?
3. Кнага ўмбал дэн кёргё сүрэт-влак
кэлшат, укэ?
4. Могань кнагам, мо нэргэн адак луд-
мыда шуэш?
5. Тугак Рүдö Савыктыш пэчатлымэ
кнага-влак нэргэн моло ойдамат сэ-
рыза.

Лудшо-влак кнага нэргэн түрлө шкэ
ойштым каласат гын, тунам Рүдö Савык-
тыш сайрак кнага-влакым пэчатлэн кэртэш.
Тунам тудо чынак күлэш, пайдалэ кнага-
влакым луктын кэртэш.

Сэрымашым маркэ дэч поснак тыгань
адрэс дэн колтыза: Москва, центр, Николь-
ская, 10, Центриздану Народов СССР, в
Крестьянский Отдел (альэ в Марийскую
Секцию).

СССР КАЛЫК-ВЛАК РҮДӨ САВЫКТЫШ

ТОКАН КРЭСАНЬЛАН КҮЛЭШ
ТЫГАЙ КНАГАМ ЛУКТЫН:

Гратсианов П.

МЛАНДЭ ЎЙАНГДЫМАШ

Стр. 32. Акшэ 15 ур.

Тидэ кнага йалласэ крэсань-влаклан кэлыштарэн сэралтын. Күзэ күшкыл-влак илат, могай кочыш настам мландэ гыч, йуж гыч налыт, кангэмшэ мландым кузэ, мо дэн ўйандаш лийэш—чылажымат умландарэн каласалтын. Кнагштэ шынымэ стансий-влакын штэн ончмышт дэнат мландэ ўйандымэ нэр-гэн умландарэн пуалтын.

ЦЕНТРИЗДАТ.

БЭЛКОВ А.

МЛАНДЫМ КУЧЫЛТЫН МОШТЭТ - НУЖНА ИЛЫШЫМ СЭНГЭТ

„Шурно шочыкты-
дымо мландэ унэ, млан-
дым ончэн моштыдымо
йэнг-влак вэлэ улыт“ манмэ
мут уло. Тидэ пэш чын лийэш. Koch
могай крэсаньланат мландэ паша шты-
маштэ чылаажымат шинчэн шогыман.
„Мландым кучылтын моштэт-нужна илышым
сэнгэт“ манмэ книгаштэ—куээ, могай курал-тар-
ман дэн мландым куралман, күээ тэрс дэн, тэрс
дэч посна мландым ўйангдаш лийэш, мо-
гай урлукым ўдыман, моло нэргэнат
умландарэн пуалтын. Ты книга
крэсаньлан вэлэ огол, школла-
нат, мландэ пашалан тунэм-
шэ кружон - влакланат
пэш күлэш книга.

СССР КАЛЫҚ-ВЛАК РҮДӨ САВЫҚТЫШ

ТЫГАЙ МАРИЙ КНАГАМ УЖАЛА:

		Ак.
1	Авш. М. д. Шабд. О.	В. И. Лэнин илышыжэ . . 30 ур
2	Никулихин	Йорло, кокла крэсань кулак нэргэн 20 „
3	Константинов	Нужналык гыч пойанлы- кыш 16 „
4	Крылов	Йалысэ копэратсий 15 „
5	Рыклин	Мом каласыш партийн XV конфэрэнсийжэ 25 „
6	Тмапий Начик	Совэт влас ўдрамашлан мом пуэн 15 „
7	Чавайн	У мландэ 50 „
8	Чавайн	Йамблат күвар 50 „
9	Мухин Н.	Үншö дэч ўч лектэш . . . 15 „
10	Гремяцкий	Пушэнтэ дэн шудо мом коч- кэш, күээ күшкэш . . . 20 „
11	Щербиновский	Шурно, сат, пакча саска локтылшо - влак 25 „

КНАГА НАЛАШ АДРЭС:

Москва, центр, Никольская, 10, ЦЕНТРИЗДАТ.

АКШЭ 20 ур.

Цена 20 коп.

Мар. А.
2-440

✓

Л

Н

НА МАРИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

А. БЕЛКОВ. Трехполье — гибель, многополье — спасенье

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР

Москва, Никольская, 10

H Map.
2-440